

igennem korrekturlæsningen, således s. 24 i noten til linie 30, »constitutiones» i stedet for »constitutiones», s. 60 i noten til art. 55 »diusia» i stedet for »diuisa», s. 68 i noten til linie 11–12, sidste linie, »at» i stedet for »et», s. 79 i noten til art. 29 »aliquiis» i stedet for »aliquis» og endelig s. 135 i noten til art. 35 om Thords art. 12 »uulneratur» i stedet for »uulneratus».

Inger Skyum-Nielsen, f. Dübeck

Udenlandsrejsen, der i det 16. og 17. århundrede blev anset for et så nødvendigt led i uddannelsen af de unge adelige og borgerlige, lader sig i de fleste tilfælde kun følge gennem bevarede matrikler for universiteter og akademier, stambøger eller ligprædikener, alle kilder behæftede med store mangler, ikke mindst den, at de næsten intet fortæller om hvad man fremfor alt gerne ville vide: hvilke impulser modtog de unge danske i det fremmede og hvor meget kom disse overhovedet til at præge dem i deres senere virke hjemme? Lidt bedre stillet er man, når der er bevaret rejsedagbøger eller selvbiografiske skildringer, men indholdet af disse er i ovennævnte henseende oftest skuffende magert, og fra denne regel er *Christen Skeels resedagbok 1619–1627*, Malmö 1962 (141 s., ill.) ingen undtagelse. Dette skal naturligvis ikke lægges udgiveren af den nydelige bog arkivar *Lennart Tomner* til last. Christen (Albretsen) Skeels rejsedagbog, som Tomner i 1956 opdagede på Skabersjö slot i Skåne (hvortil den fra dansk side i 1920'erne foretagne registrering af danica i skånske herregårdsbiblioteker åbenbart ikke nåede) har stor interesse, blot ikke som selvbiografisk dokument, men som en ung adelsmands skildring af en typisk udenlandsrejse.

At en flerårig rejse rundt i Vest- og Sydeuropa var den naturlige afslutning på en ung adelsmands uddannelse, var en opfattelse der i Danmark for alvor brød igennem i de gode tider efter Syvårskrigen. Erhvervelse af praktisk sprogfærdighed, mere forfinede sæder og personligt kendskab til fremmede statsforhold var hovedformålet med de langvarige rejser, og så naturligvis tilegnelsen af dette udefinerlige verdensmandsvæsen, som gjorde den færdigt uddannede adelsmand til hvad englænderne kaldte »a complete person». Første generation, der oplærtes i dette verdensmands-ideal, er repræsenteret ved Henrik Rantzau's sønner og Johan Friis' brodersøn Christian Friis (Borreby), og de efterfulgtes hurtigt af mange andre, hvoriblandt kan nævnes store rejsende som Sivert Grubbe, Christian Barnekow, Jacob Ulfeldt og Christen Skeels

fader Albret S., adelige der alle senere gjorde smuk karriere. En udenlandsrejse blev en stiltiende forudsætning for ansættelse i centraladministrationen. Man mærker fra tidligt i 1580'erne, hvordan regeringen ivrigt griber chancen for at udnytte sådanne velkvalificerede adelige i kongens tjeneste. I adskillige tilfælde lover den økonomisk støtte til udenlandsstuderende i form af kontante tilskud eller tildeling af præbender, på betingelse af at vedkommende siden lader sig bruge »i Tydske Cancellie eller i anden maade«.¹

Med Christen Skeel er vi nået frem til anden generation, for hvilken rejsen var et selvfølgelig tilbehør. Uddannelsen fik en mere praktisk drejning, idet talrige adelsmænd nu gjorde ophold ved nogle af de moderne adelsakademier og undertiden – i de mere fremskredne universitetsbyer – fulgte forelæsninger i samfundsvidenskab og politik. Christen S. og hans broder blev betegnende nok indskrevet ved universitetet i Leiden som stud. jur.'er. Der kan næppe være tvivl om at Skeel'erne og mange andre høstede gavn af rejsen, men det er på den anden side lige så givet, at rejserne for andre unge i det 17. årh. udartede til rene fornøjelseskure. Ditlev Ahlefeldt priste sig lykkelig over, at han havde undgået fristelserne ved ikke at blive ført til »de tyske universiteter, hvor man som oftest lærer flere laster end dyder og spilder tid og penge, ej heller til Leyden, Saumur eller Angiers eller andre steder i Holland eller Frankrig, hvilke almindeligvis frekventeres af de tyske, der her øve sig i deres eget modersmaal og i elskov . . . hvad siden besmykkes med navnet courtisieren, mere end de øve sig i at lære sprog, skjønne kunster og exercitier.«² I alle tilfælde blev rejserne kostbare. De blev et statussymbol. Derfor bliver de så udførligt omhandlede i ligprædikenerne.

I en interessant af Tømner refereret rejseinstruktion 1652 fra Christen S. til sønnen Otto – tredje her nævnte generation – advares denne mod at opføre sig som så mange andre unge, der udenlands agerer kavalerer og holder sig med mange tjenere, heste og karosser. Det tillades ham under mere varige ophold i Frankrig m. v. at fæste een tjener, mest for sprogets skyld, men Christian S. undlader ikke at oplyse, at *hans* fader først tilstod ham og broderen en tjener i de to sidste rejseår. Det må retfærdigvis anføres, at Otto S. var ældre, da han drog ud, end faderen, et forhold der gennemgående gjorde sig gældende mellem generationerne før og generationen efter oprettelsen af akademiet i Sorø 1623. Albret S.

¹ Se Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1873–76, s. 193–95; Kancelliets Brevbøger 30/1 1582, 24/9 1585, 6/6 1587.

² Ditlev Ahlefeldts erindringer 1617–1660 (1922), s. 14–15.

var i 1585 13 år gl., da han blev sendt til akademiet i Strassburg, Christen S. 16, da han kom til fyrstekollegiet i Tübingen, mens Otto S. kunne frekventere Sorøakademiet som 16- til 19-årig og først derefter rejste ud. Man tør tro, at den 19-åriges krav til standsmæssigt udstyr har været større end den 13- eller 16-åriges. De samlede udgifter ansættes i instruktionen for Otto S. til det betydelige beløb af 1000–1200 rdlr årlig, hvortil kom en årsløn på 300 til hovmesteren. Da de to rejste sammen i 7 år, blev det til en smuk sum penge. Trods sin størrelse lå beløbet pr. år næppe meget over gennemsnittet, omtrent det samme kostede de unge Rosenkrantz'er deres forældre ca. 20 år tidligere.¹ Hvad Christen S.s rejse kostede er uoplyst, men faderens vægring ved at bevilge tjenerløn indtil de sidste rejseår røber, at der var stukket bestemte grænser for udfoldelsen.

Iøvrigt besøgte alle tre Skeel-generationer Tyskland, Frankrig og Italien, de to første, men vistnok ikke den tredje, desuden England. I det 17. årh. blev korte afstikkere til London og de to store universitetsbyer ellers mere almindelige end tidligere. Derimod er det i overensstemmelse med udviklingen, at Christen og Otto S. udvidede rejsen med en tur gennem Nederlandene, hvor Leiden-universitetet i det 17. årh. øvede stor tiltrækningskraft.

Udgiftskontoen kunne familiefaderen kontrollere, men ikke meget mere. Det øvrige afhang af sønnen selv og hans præceptor. For dog at kunne have indseende med forholdene påbyder Christen S. sønnen at skrive hjem mindst en gang om måneden, at hjemsende en relation om hvert besøgt land og desuden dag for dag at optegne, hvad mærkeligt han ser og hører. Det sidstnævnte krav om dagbogsføring fremsættes ligeledes i tidens trykte rejsevejledninger og har sandsynligvis været en af de faste pligter, der blev påbudt de unge adelsmænd på rejsen, for at de ved hjemkomsten så at sige skulle kunne bevise, at de havde efterlevet idealet af «le parfait voyageur», dvs. havde set sig godt om. Mange sådanne rejsedagbøger må være gået tabt og spores nu kun i ligprædikernes detaljerede redegørelser. Om der er større grund til at beklage tabet er vel tvivlsomt. De har som flertallet af de bevarede dagbøger indeholdt ret upersonlige opremsninger af byer og seværdigheder på rejseruter, som blev gennemkrydsede af tusinder af andre og i de fleste tilfælde er beskrevet af mere kyndige eller åndfulde rejseforfattere. Men man må dog være taknemmelig for at en lille del – som f. eks. Christen S.s – er bevaret, så at man ved at følge nogle danske udenlandsrejsende dag for dag kan få et

¹ Sophie Brahes regnskabsbog 1627–40 (1955), den årlige udgiftskonto: Til vore børn.

grundigt indblik i deres færden og idet mindste få chancen for at hente et guldkorn eller to frem.

Ved bedømmelsen af Christen S.s dagbog kan det være nyttigt at repetere, hvad der iøvrigt foreligger trykt af rejsedagbøger og -skildringer. Af adeliges anfører jeg Sivert Grubbes 1580–89 (Da. Mag. 4.r. II, s. 368–82), Ove Juels 1633–39, 1647–48 (Hist. Tidsskr. 3.r. III, s. 423–91, 501–38) og »Ditlev Ahlefeldts erindringer 1617–1660« (1922), s. 14–24 (1635–40), mens Otto Skrams 1587–92 og Holger Vinds 1641–45 kun foreligger i uddrag (Kirkeh. Saml. 6.r. II, s. 21–32, Personalhist. Tidsskr. 4.r. I, s. 207–20). En særstilling indtager Henrik Rantzaus d. Y.s skildring af en rejse til Orienten 1623 ved at være udgivet allerede i forfatterens livstid (1669). Mere givende er dog som regel de skildringer der er forfattet af skrivefærdige borgerlige, hvoriblandt fremhæves de selvstændige publikationer: »Otto Sperlings Studienjahre« (1920) omfattende tiden ca. 1618–28, »Christen Jensen Lodbergs rejsedagbog fra 1668« (trykt som manuskript 1961), nordmanden »Johannes Lilienskiolds reisejournal 1668–1670 . . . nedskrevet af Ludovicus Paus« (1916) og den kulturhistorisk værdifulde »Holger Jacobæus' rejsebog« (1910) bl. a. omfattende studietiden 1671–79. Den vistnok betydeligste fra det 17. årh., Ole Borchs rejsejournal i Ny kgl. saml. 373 4°, er endnu ikke udgivet.

Ove Juels dagbog er den der står Christen S.s nærmest. Skeels er en tand mere upersonlig, men til gengæld meget fyldigere. Betragtet som pligtarbejde leverer den forsåvidt et bidrag til den senere landkommissærs og rigsråds karakteristik: også som ung gik han samvittighedsfuldt til arbejdet. Dagbogen er ganske vist kortfattet for den første udenlandsrejses vedkommende (1619–22), men der er her mere tale om et studieophold end en rejse, idet den unge Skeel og hans brødre opholdt sig et halvt år i Giessen og tre år ved fyrstekollegiet i Tübingen, kun afbrudt af forskellige småudflugter. Da dagbogens emneområde af Skeel er defineret som værende »huad steder wj vare oc huad remarcable der var att see«, altså byer og seværdigheder, men ikke studier eller studenterliv, har han selvsagt ikke meget at meddele fra denne rejse. Så snævert er dagbogen anlagt, at han end ikke nævner, at en præceptor og senere en yngre brøder døde under opholdet i Tübingen. Den anden rejse derimod, den egentlige kavalertur, som han 1623–27 foretog sammen med broderen Otte og hovmesteren Frederik Andersen, har givet ham fyldigt stof til dagbogen.

I maj-sept. 1623 besøgte Skeel'erne de forenede Nederlande, hvor de valgte Leiden som fast udgangsstation for deres udflugter. De omtalte seværdigheder rækker lige fra tugthuset og vajsenshuset

i Amsterdam til billedet af Erasmus i Rotterdam; pudsigt nok har Skeel glemt at indføre noget om Leiden. Fra Brielle kom de over Gravesend til London, hvor de under et 5-dages ophold fik forevist seværdigheder som f.eks. krudtkælderen i parlamentsbygningen og »soe nogle engelender agere«; derpå drog de over Canterbury og Dover til Frankrig, deres opholdssted i de næste 2½ år, fra sept. 1623 til marts 1626. De slog sig for det første år ned i Blois, men deres daglige liv omtaler Skeel ligesålidt her som andetsteds, nævner kun nogle udflugter til omegnen. Ove Juel fortæller imidlertid, at der i Blois var et akademi og at det franske sprog dér gik for at være »heel reent«. I Blois har Skeel'erne da formentlig skullet tilegne sig den nødvendige sprogfærdighed, inden de i efteråret 1624 rejste til Paris. Også i denne by boede de et årstid, frekventerede sagtens et eller andet adeligt akademi, beså i hvert fald seværdighederne og studerede de franske skikke hvoriblandt »de ceremonier som skede med kongens søster og Duc de Scheureuse« og kongens skærtorsdagstvætning af de fattige. Efter en rundrejse Orléans-Amboise-Poitiers og tilbage drog de i begyndelsen af 1626 mod Italien.

Mødet med Italien har utvivlsomt været rejsens største oplevelse. Henved to tredjedele af dagbogen er optaget af Skeels meget grundige skildringer fra besøget her marts-juni 1626. Via Lyon og Genève ankom de til Torino og rejsen løb derefter i hovedtrækkene Milano - Venezia - Loreto - Rom - Napoli - Rom - Siena - Livorno - Firenze - Bologna - Padova - Venezia - Parma - Genova. Der er tydeligt tale om en sightseeingtur. Normalt opholdt rejse-selskabet sig kun 2-4 dage i hver af de store byer, i Rom dog 2 x 5 dage, længst i Padova med 13 dage i træk. Ved universitetet sidstnævnte sted lod de sig immatrikulere nogle ganske få dage før de atter brød op - et memento om at udvise den største forsigtighed med at drage slutninger om N.N.s studier ved et universitet på grundlag af dets matrikel alene.

Det er næsten utroligt, hvad Skeel har fået med af detaljer fra de talrige omvisninger selskabet har fulgt. Adskillige timer må være gået med at føre de mange facts ind i dagbogen, man fristes til at tro, at han har støttet sin hukommelse med trykte guides. Man hører om arsenalet i Venezia og de 8000 gondoler og 800 broer, om de slette huse i Ravenna, hvor alle vinduerne er af papir, om Loretos indbyggere der er »mesten paternostermagere«, lysthaverne i Rom, vejen til Capua: »megit god, men onde folck«, hospitalet og horerne i Napoli »som ere 40700 som mand ved«, vinen ved Montefiascone, »den beste muskateller win som er j gandske Italien«, 1. maj-festen i San Lorenzo, det »krumme« tårn i

Pisa, Luccas rådsforfatning, jødekwarteret i Mantua, Genovas højhuse hvori der bor mere end 50 personer osv. osv. Navnlig giver Skeel dog besked om oldtidsminderne, bl. a. Forum Romanum¹, renæssancepaladserne med deres kostbare kunstinventar, herunder værker af »Michael Angelus, en skøn kunstler«, til dels også hospitalerne, men fremfor alt de katolske kirker med deres brogede forråd af relikvier. Denne interesse for katolske kirker og skikke er ganske pikant, når henses til den skarpe reaktion mod de modreformatoriske missionsforsøg herhjemme netop i 1620'erne. Skeel'erne har dog vel nærmest betragtet ceremonierne som skuespil, inventaret som kunst og relikvierne på linie med herlighederne i de fyrstelige kunstkamre. En enkelt gang bryder en kritisk kommentar frem, da Skeel i Rom har fået forevist halvdelen af den pille, hvorved Jesus skulle være blevet hudflettet: »oc er ded den tredie ieg haffuer set oc den ene anderledis end den anden«. Selv om man nok fra læsningen af reformationstidshistorien husker forskellige relikvieuhyrligheder, bliver man ved læsningen af Skeels dagbog ganske overvældet af denne rigdom på makabre eller undertiden pudsige relikvieskatte. Anm. tilstår sin svaghed for fantasifulde påfund som »et stycke aff den pille som hanen stod oc galede [på] 3 gange, førend S. Peter forsuoer vor Herre« og ikke mindst det charmerende stykke »et lidedt vindue, igiennem huilckedt jomfrue Marie bleff helset aff Gabriel Engel.«

I juni forlod Skeel'erne Genova og rejste gennem Sydfrankrig over Toulouse, Bordeaux og La Rochelle til Paris. Efter endnu et par måneders ophold her gik rejsen hjemad uden andre ophold end dem en måneds vindstille krævede ved Vlieland og vinterkulden i nærheden af Groningen. Med ankomsten til Ribe 3. marts 1627 var Christen S.s udenlandsrejse(r) afsluttet.²

Der kunne enkelte steder i Tomners indledning til dagbogsudgaven have været gravet dybere. Om hovmesteren Frederik Andersen hedder det blot, at han senere blev professor ved Københavns universitet. Dette er ikke helt korrekt. Han var fra 1635 til sin død i 1644 prof. designatus, men tiltrådte aldrig nogen stilling. Hans færden efter rejsen med Skeel'erne turde være værd at følge. Samme år som han vendte tilbage blev han engageret af Holger Rosenkrantz som præceptor for bl. a. sønnen Jørgen, med

¹ Det er følgelig urigtigt, når Henny Glarbo i Rom og Danmark gennem tiderne I, s. 70 vil hævde, at Forum Romanum ikke omtales af det 17. årh.s rejsende. Forum omtales også af Ove Juel.

² At samme Christen S., som det oplyses i Pers. Tidskr. 10. r. II, s. 148, i sept. 1632 skulle være indskrevet i Bodleian Library's adgangsprotokol, beror på en fejlidentificering. Der er tale om Christen Ottesen Skeel, jfr. Prins Christian (V.)s Breve I, s. 2.

hvem han rejste til Frankrig og England, derefter, ca. 1635, tog han ud med en søn af kansler Christian Friis og atter i 1640 med en søn af Jørgen Skeel.¹ Han var altså efterspurgt som præceptor i de fineste adelsfamilier. Dette skyldes naturligvis i sidste instans, at han havde klaret turen med Skeel'erne på fortrinlig måde. Rejseplanen virker da også smukt gennemtænkt med sprogindlæringsopholdet i Blois, førend man invaderede Paris og rejsen til Italien placeret først på året, inden varmen tog overhånd. Ligeledes har Frederik Andersen øjensynligt sørget for, at de kom til de rette steder på de rigtige tidspunkter dvs. til Rom i påskehøjtiden og til Venezia omkring Kristihimmelfartsdag, hvor dogens formæling med havet fandt sted.

Det er tidligere fremhævet, at dagbogen er upersonlig, næsten objektiv, og med et begrænset emneområde. Aktuelle politiske eller krigsmæssige begivenheder holdes udenfor; men deraf kan man efter anm.s mening ikke slutte, at Skeel ikke har interesseret sig for disse ting. Redegørelser af denne art hørte simpelthen ikke hjemme i dagbogen. Snarere vil jeg hævde, at man af visse positive oplysninger i dagbogen kan slutte tilbage til viden og samtaler om aktuelle forhold under Trediveårskrigen, således når han under 5.6. 1623 bemærker, at han så kongen af Bøhmen i Haag, og under 29.4. 1626, at det berømte Heidelbergske bibliotek befandt sig i Vaticanbiblioteket (hvortil det efter Tillys erobring var skænket i 1623). Interesse herfor kan man, som jeg skal sandsynliggøre, ligeledes slutte ud fra selve rejseruten.

Dagbogsudgaven er forsynet med et kort, hvorpå Skeel'ernes rejserute er indtegnet. Det er behæftet med nogle mindre unøjagtigheder (placeringen af Angers i forhold til Tours, Orange som rejsens nordligste punkt mellem Avignon og Nîmes i stedet for Pont-St.-Esprit ca. 20 km længere mod nordvest, strækningen Genova-Savona angivet som landrute, skønt den blev tilbagelagt pr. skib), men det er bekvemt til oversigtsbrug og især til nytte, hvis man sammenligner med samtidige post- og vejkort. Derved træder afvigelserne fra hovedruterne, normalvejen, klart frem. Sammenligner man Skeel'ernes rute med Melchior Tavernier's »Carte géographique des postes« fra 1632, ser man bl. a. at Orange (tilhørende fyrstehuset af samme navn) ligger uden for hovedvejene og altså har haft en vis egen tiltrækningskraft, endvidere at Skeel'ernes besøg i Montauban har været en afstikker fra hovedvejen Toulouse-Bordeaux, ligesom de øjensynligt har nærret et særligt ønske om at se La Rochelle. I beg. af 1620'erne havde

¹ Sophie Brahes regnskabsbog 1627-40, se reg.; Pers. Tidsskr. 10. r. II, s. 148; Da. Mag. 5. r. I, s. 348, II, s. 9-11, 24.

Montauban og La Rochelle, der begge var sikkerhedsstæder, påkaldt sig opmærksomheden i de hårde stridigheder mellem katolikker og huguenotter. Skeel'ernes interesse for disse aktuelle forhold er da den sandsynlige grund til, at de lagde vejen deromad, og at Christian S. i dagbogen udtaler sig om de ødelagte katolske kirker i førstnævnte og fæstningsværkerne i sidstnævnte by.

Skeel gengiver ganske givet mange mundtlige ciceronehistorier. Karakteristisk er s. 84 vinhistorien »est-est«, som går igen hos Otto Sperling (s. 65), Ove Juel (s. 473), Johannes Lilienskiold (s. 183) og Holger Jacobæus (s. 112) omend i varierende versioner. Det skal ikke skjules, at Skeel har tabt pointen. Et par stikprover i de samtidige rejsehåndbøger kunne formodentlig kaste yderligere lys over dagbogen, da Frederik Andersen sikkert ligesom Ditlev Ahlefeldts præceptor har bragt sine elever »bøger tilhænde, hvori alle provinser og stæder med alle deres rariteter vare beskrevne.«¹ Der er iøvrigt ikke noget at sige til, at Tomner har afstået fra at ledsage udgaven med en realkommentar. En sådan ville have sprængt alle rammer. Men man kunne have ønsket en gennemført identificering af de mindre kendte stednavne og dem alle medtaget i registret. Ligeledes savner man oplysninger om de forskellige steder i teksten forekommende ejendommelige ord og udtryksmåder. Ikke enhver læser, i det mindste ikke anm., kan umiddelbart indse at f. eks. »Borgard« s. 39 er slottet Beauregard, at der s. 37 med »Windhune« menes mynder, at »releen« s. 45 betyder posten (fr. relais) etc. Det er små, men generende vanskeligheder, som en udgiver bør spare sine læsere for.

Man er Lennart Tomner og det svenske forlag Allhem taknemmelig for at de har påtaget sig arbejdet og omkostningerne ved udgivelsen af Christen Skeels dagbog. Næppe nogen anden bevaret rejsedagbog ført af en dansk adelsmand i det 17. årh. giver en så udførlig gennemgang af hvad der er berejst, besøgt og beset. Udførligheden i forbindelse med den omstændighed at Skeels rejserute har været gang på gang for mange danske udenlandsrejsende giver dagbogen interesse og værdi som kulturhistorisk dokument.

Harald Ilsoe

Det er ikke tilfældigt, at fhv. højesteretspræsident, dr. jur. Troels G. Jørgensen udsender sin bog *A. D. Jørgensen og 1864* (1964, 230 sider) i 100-året for den katastrofe, der ramte Danmark og ganske særlig Sønderjylland. 1864 satte dybe spor i A. D. J.s

¹ Ditlev Ahlefeldts erindringer, s. 22.